

The essence of poetry and poetic thinking from Heidegger's point of view

Mojtaba Etemadinia*

Abstract

By paying attention to the subject of language in the later period of his intellectual life, unlike most of the continental philosophers, Heidegger stepped into an area that was mainly the focus of analytical philosophers in the 20th century. While emphasizing the revealing property of language in comparison with its communicative function, Heidegger considers language as one of the types of revelation of Being, indebted to poetry. From Heidegger's point of view, poetry is the representation of the occurrence of truth in the field of language. The truth of things, when it is reflected in poetry, makes language possible and gives rise to the original thinking of Being. Based on this, reason and philosophical thinking find a poetic essence. The connection between poetry and thinking leads to a type of thinking called poetic thinking. Poetic thinking causes an intuitive encounter with the sacred, and thus, in the light of listening to the calls of Being, provides an opportunity for it to be revealed through language. In order to accurately understand the nature of poetic thinking, it is necessary to get familiar with other concepts in Heidegger's philosophy, among them the dualities of "dwelling-homelessness" and "releasement-madness" in this article is discussed.

Keywords: Heidegger, language, poetry, poetic thinking.

Introduction

Reflection on the nature and functions of language, and its relationship with thought, although raised in some works of past philosophers, has been mainly in the realm of

* Assistant Professor, Department of Philosophy and Logics Education, Farhangian University, Tehran, Iran,
m.etemadinia@cfu.ac.ir

Date received: 30/05/2024, Date of acceptance: 09/09/2024

analytical philosophers' interests in the 20th century, although the leading figures of continental philosophy have also occasionally discussed it, with Heidegger undoubtedly one of them. Heidegger's reflections on this matter can be an interesting topic due to his unconventional perceptions and encounters. One of these unconventional encounters is the reflection on the relationship between poetry and authentic philosophical thought. The poetic nature of Heidegger's thoughts in the later period of his intellectual life, which is intertwined with the concept of art, is something that has attracted the attention and criticism of many experts.

Materials & Methods

This article is an attempt to explain and regulate Heidegger's view on poetic thinking, which itself is based on his particular understanding of the nature of language and poetry. Therefore, after reviewing Heidegger's views on the revealing property of language, the nature of poetry is explored from his point of view to provide a context for understanding poetic thinking and distinguishing it from calculative and meditative thinking. In writing the text, using a descriptive-analytical method, I first tried to provide an accurate picture and description of the topic by referring to Heidegger's works and some commentators, and then try to analyze and regulate it.

Discussion & Result

In the later period of his thought, Heidegger deeply explored the subject of language as the abode of Being, focusing on it. Man, who is now in the position of the shepherd of Being, the guardian of the authentic disclosure of beings, attends to his duty of guardianship through language, which invites us to the essence of things (Heidegger, 1971c: 216). In his numerous remarks about language, and by referring to his particular understanding of the meaning of Logos among the early Greeks, Heidegger has shown that the communicative function of language itself is rooted in the revealing property of language. In this way, contrary to the common belief that we humans are the users of language, it is language that has dominion over us.

Heidegger distinguishes between the concept of utterance, which refers to the revealing property of language and constitutes its true nature, and explaining, talking, and issuing judgments, which are shown in the form of spoken and written propositions and phrases. Accordingly, it is possible for someone to express a truth while remaining silent about it, and on the other hand, it is possible for someone to speak about a truth while not expressing anything about it (Heidegger, 1971d: 122-123). Considering this

distinction in the face of "Being" leads to the conclusion that although we cannot speak of "Being" as an object and issue logical judgments about it, we can nevertheless express it. The work of art and poetry are clear examples of such an expression, and poetry, in the meantime, is the founder and preserver of beings in the form of words. Thus, from Heidegger's point of view, poetry is the manifestation of the occurrence of truth. Heidegger believes that all arts, in that they are the event of the appearance of truth, are inherently poetry or *Dichtung* (Heidegger, 1993b: 197). Since, from Heidegger's point of view, any provision of the possibility of the occurrence of truth in the realm of language is poetry, therefore, philosophy, as far as it is in the service of revealing beings, is similar to poetry. Poetry apparently is a play of imagination and dream and looks at something unreal, while, in Heidegger's opinion, what is real is reflected in poetry (Heidegger, 2000: 62). In this way, poetry, whose essence is to lay the foundation of truth and preserve it in the realm of language, provides a foundation for the emergence of authentic philosophical thought.

From Heidegger's point of view, poetic creativity and innovation, as the transcendent origin of reason, elevate it beyond the level of conventional and everyday knowledge (Heidegger, 1991, 3: 96-97). The poetic nature of reason in Heidegger gives a special definition to his favorite and different kind of thinking, which, on the one hand, has a fundamental distinction from conventional philosophical thinking, and on the other hand, it is also distinguished in a way from the philosophical thinking he has in mind. The types of thinking in Heidegger include a hierarchical structure, at the bottom of which is calculative thinking, which is based on a present-at-hand method and looks at beings from a limited horizon, and at the top of this series is essential thinking, which is focused on the question of "Being" and its revelation. In Heidegger's works, the concept of fundamental thinking in the third decade of the twentieth century approaches the concept of poetry and gives meaning to a special kind of authentic thinking called poetic thinking. Thought and thoughtful poetry are sometimes called *Denken* or "meditative thinking" (Heidegger, 1966: 53) and *Andenken* or "recollective thinking" (Heidegger, 1998c: 314) in Heidegger's works, respectively. Poetic thinking seeks to reveal the origin and the hidden place of things. This way of thinking is the namer and founder of the sacred and the manifestor of the mystery, which it keeps as a mystery and an unnamed truth.

Although authentic meditative thinking, along with poetic thinking, is a mechanism for thinking about the mystery and approaching it, there are significant differences between them. Poetry and also the poetic thinking desired by Heidegger have found a

clearer expression through some concepts in his later philosophy, such as the dualities of "dwelling-homelessness" and "releasement-madness".

Conclusion

Heidegger's accepted thinking, which he called essential thinking in the first period of his intellectual life, was interpreted in the 1930s in light of his particular understanding of the concept of poetry and gave meaning to poetic thinking. Although some have considered meditative or fundamental thinking to be the same as poetic thinking, there are significant differences between them. Poetic thinking, unlike meditative thinking, looks at an intuitive, unmediated, and positive encounter with the sacred and the mystery. In addition, poetic thinking, in comparison with meditative thinking, like an influential work of art in comparison with a collection of theoretical works, has a more complete, fundamental, and tangible impact on the individual lives of human beings. In sum, the relationship between fundamental thinking and poetic thinking is like the relationship between "knowing" and "seeing". Poetic thinking, by leaving things to themselves, provides a field for them to reveal themselves as they are. In Heidegger's view, by leaving things to themselves to manifest, we become authentically residents of the earth, and this is realized in the realm of poetry.

Bibliography

- Ahmadi, Babak (2012), *Heidegger and the History of Being*, Tehran: Markaz, Sixth Edition. [in Persian]
- Dreyfus, Hubert L. (2017), *Background Practices; Essays on the Understanding of Being*, UK: Oxford University Press.
- Heidegger, Martin (1962), *Being and time*, Translated by John Macquarrie & Edward Robinson, Britain: Blackwell Publisher Ltd.
- Heidegger, Martin (1966), *Discourse on Thinking*, A Translation of Gelassenheit by John M. Anderson and E. Hans Freund, New York: Harper and Row Publishers.
- Heidegger, Martin (1971a), "Building, Dwelling, Thinking" in *Poetry, Language, Thinking*, Translated by Albert Hafstadter, New York: Harper and Row Publishers.
- Heidegger, Martin (1971b), "Language" in *Poetry, Language, Thinking*, Translated by Albert Hafstadter, New York: Harper and Row Publishers.
- Heidegger, Martin (1971c), "Poetically Man Dwells" in *Poetry, Language, Thinking*, Translated by Albert Hafstadter, New York: Harper and Row Publishers.
- Heidegger, Martin (1971d), *On the Way of Language*, Translated by Peter D.Hertz, New York: Harper and Row Publishers.

219 Abstract

- Heidegger, Martin (1988), *The basic problems of phenomenology*, Translated by Albert Hofstadter, USA: Indiana University Press.
- Heidegger, Martin (1991), *Nietzsche*, Translated by David Farrell Krell, USA: HarperOne.
- Heidegger, Martin (1993a), "Letter on Humanism" in *Basic writings: from being and time (1927) to the task of thinking (1964)*, edited by David Farrell Krell, Harper San Francisco.
- Heidegger, Martin (1993b), "The Origin of the Work of Art" in *Basic writings: from being and time (1927) to the task of thinking (1964)*, edited by David Farrell Krell, Harper San Francisco.
- Heidegger, Martin (1998a), Only a God Can Save Us: Der Spiegel's interview with Martin Heidegger in *The Heidegger Controversy*, Edited by Richard Wolin, Cambridge: MIT Press.
- Heidegger, Martin (1998b). Postscript to "What Is Metaphysics?" in *Pathmarks*. edited by William McNeill. UK: Cambridge University Press.
- Heidegger, Martin (1998c), "On the Question of Being" in *Pathmarks*, edited by William McNeill, UK: Cambridge University Press.
- Heidegger, Martin (2000), *Elucidations of Hölderlin's Poetry*, Translated by Keith Hoeller, New York: Humanity Books
- Ibn Munawwar, Mohammad (2014), *Asrar al-Tawhid fi Maqamat al-Sheikh Abi Saeed*, edited by Mohammad Reza Shafiei Kadkani, Tehran: Agah, Vol. 1. [in Persian]
- Inwood, Michael (1999). *A Heidegger Dictionary*. Britain: Blackwell Publisher.
- Macquarrie, John (1969), *Martin Heidegger*, USA: John Knox Press, Third printing.
- Plato (2001), *The Complete Works of Plato*, translated by Mohammad Hassan Lotfi and Reza Kavyani, Tehran: Kharazmi, Third Edition. [in Persian]
- Shaygan, Dariush (2014), *Five Regions of Presence; A Discussion on the Poetic Nature of Iranians*, Tehran: Farhang Moaser, Fourth Edition. [in Persian]
- Young, Julian (2001), *Heidegger's Philosophy of Art*, UK: Cambridge University Press.
- Young, Julian (2002), *Heidegger's Later Philosophy*, UK: Cambridge University Press.

ماهیت شعر و تفکر شاعرانه از منظر هیدگر

مجتبی اعتمادی‌نیا*

چکیده

هیدگر با عطف توجه به موضوع زبان در دوران متأخر حیات فکری خود، برخلاف اغلب فیلسوفان قاره‌ای، در حوزه‌ای قدم نهاد که عمدتاً در قرن بیستم محل توجه فیلسوفان تحلیلی واقع شده بود. هیدگر ضمن تأکید بر خاصیت آشکارساز زبان در قیاس با کارکرد ارتباطی آن، زبان را به مثابه یکی از انحاء آشکارگی وجود، رهین شعر می‌انگارد. شعر از منظر هیدگر نمایش رخداد حقیقت در ساحت زبان است و همه هنرها به اعتبار آنکه رویداد ظهور حقیقت را رقم می‌زنند، در ذات خود شعراند. حقیقت اشیاء آنگاه که در شعر انعکاس می‌یابد، زبان را ممکن می‌سازد و به تفکر اصیل وجوداندیش مجال بروز می‌دهد. بر این اساس، عقل و تفکر فلسفی، ذاتی شاعرانه می‌یابد. پیوند میان شعر و تفکر که عمدتاً از دهه سوم قرن بیستم در آثار هیدگر پدیدار می‌شود به گونه‌ای از تفکر موسوم به تفکر شاعرانه موضوعیت می‌بخشد که در عین تمایز از تفکر محاسبه‌گر موجوداندیش، از تفکر وجوداندیش مطلوب هیدگر که گاهی از آن با تعبیر تفکر بنیادین و یا تفکر متأملانه یاد می‌کند نیز متمایز است. تفکر شاعرانه و یا تفکر یادآورنده به مثابه سازوکاری در جهت تقرب به امر رازآمیز، مواجهه‌ای شهودی با امر مقدس را سامان می‌بخشد و اینچنین در پرتو گوش‌سپاری به خطابات وجود، مجال برای آشکارگی آن از رهگذر زبان فراهم می‌آورد. فهم دقیق ماهیت شعر و تفکر شاعرانه نزد هیدگر، موقوف آشنایی با مفاهیم دیگری در فلسفه متأخر او است که از میان آنها دوگانه‌های «اقامت‌گزیدن - بی‌خانمانی» و «وارستگی - جنون» در این مقاله محل بحث واقع شده است.

کلیدواژه‌ها: هیدگر، زبان، شعر، تفکر شاعرانه.

* استادیار گروه آموزش فلسفه و منطق، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران، m.etemadinia@cfu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۳/۱۰، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۶/۱۹

۱. مقدمه

تأمل فلسفی در باب چیستی و کارکردهای زبان و ربط و نسبت آن با تفکر، گرچه در برخی آثار فیلسوفان متقدم نظیر رساله کراتیلوس افلاطون، تحلیلات ثانوی ارسطو و حتی اعترافات آگوستین محل توجه واقع شده اما این بحث در قرن بیستم عمدتاً در حیطه علاقه‌مندی‌های فیلسوفان تحلیلی قرار داشته، گرچه سرآمدان فلسفه قاره‌ای هم هرازگاهی به بحث در این‌باره پرداخته‌اند که هیدگر بی‌شک یکی از آنها است. تأملات هیدگر در این باره به جهت برداشته‌ها و مواجهات خلاف‌آمد عادت او می‌تواند موضوعی جالب توجه و در خور بررسی باشد. یکی از این مواجهات خلاف‌آمد عادت، تأمل در باب ربط و نسبت میان شعر و تفکر فلسفی اصیل است. ماهیت شاعرانه تفکرات هیدگر در دوران متأخر حیات فکری او^۱ که با مفهوم هنر در هم آمیخته، امری است که توجه و نیز انتقاد بسیاری از اهل نظر را برانگیخته است. در این میان، برخی این رویه را نشانه تعمیق تفکرات فیلسوف دانسته و عده‌ای دیگر آن را خروج از مرزهای فلسفه به‌شمار آورده‌اند. اما هر دو گروه، کم و بیش در باب صبغه شاعرانه تفکرات هیدگر متأخر اتفاق نظر داشته‌اند. البته عده‌ای نیز ضمن اذعان به شاعرانگی آراء هیدگر متأخر، آن را نافی ماهیت فلسفی آثار این دوره ندانسته و تقابل میان شعر و عرفان با فلسفه را نوعی میراث افلاطونی غیرقابل اعتماد به‌شمار آورده‌اند. (Young, 2002: 2) آنچه در ادامه می‌آید کوششی است در جهت توضیح و تنسیق دیدگاه هیدگر در باب تفکر شاعرانه که خود موقوف درک تلقی خاص او از ماهیت زبان و شعر است. از این‌رو پس از مرور دیدگاه هیدگر در باب خاصیت آشکارساز زبان، ماهیت شعر از منظر او واکاوی می‌شود تا بستری برای فهم تفکر شاعرانه و تمایز آن از تفکر حسابگرانه و متأملانه فراهم آید. کوشیده‌ام تا در نگارش متن با بهره‌گیری از روش توصیفی - تحلیلی، نخست با مراجعه به آثار هیدگر و برخی شارحان، تصویر و توصیفی دقیق از موضوع بحث به دست دهم و آنگاه در تحلیل و تنسیق آن بکوشم.

۲. پیشینه پژوهش

بنابه احصای نگارنده، تاکنون مقالات اندکی در زبان فارسی چیستی شعر، تفکر شاعرانه و متعلقات آنها را از منظر هیدگر به نحو دقیق و موشکافانه محل توجه قرار داده‌اند. در این میان، شریف پور، ابوطالبی و باقری (۱۳۹۹) در مقاله «آغاز و انجام شعر در دیدگاه پدیدارشناسانه هایدگر» کوشیده‌اند تا در پرتو دغدغه‌های ادبی نویسندگان، ضمن واکاوی معنای شعر در آثار هیدگر، ارتباطی میان این تلقی خاص از ماهیت شعر با تلقی‌های رایج از ماهیت شعر در ادبیات

برقرار کنند. به زعم نویسندگان این مقاله، شعر از منظر هیدگر امکان به اشتراک گذاشتن فهم‌های جدید است و آثار برخی شاعران معاصر در زبان فارسی از قبیل فروغ فرخزاد محملی شایسته برای به اشتراک گذاشتن این فهم جدید به‌شمار می‌رود. اگرچه در بخش‌هایی از این مقاله دغدغه‌های فلسفی هیدگر در باب شعر محل توجه واقع شده اما در نهایت لوازم دیدگاه او از حیث ادبی محل توجه نویسندگان این مقاله قرار گرفته است.

علاوه بر این، سامع، صافیان و کرباسی‌زاده (۱۴۰۰) در مقاله «بازخوانی تفسیر هایدگر از تفکر شاعرانه هولدرلین در پرتو روی آوردگی به غیر»، تفکر شاعرانه مطلوب هیدگر را از آن حیث که به دیگری مجال دیده شدن می‌دهد و امکان زیستن و سکنی‌گزینی در کنار او را فراهم می‌آورد، محل توجه و تأمل قرار داده‌اند. «غیر» از منظر نویسندگان مقاله، صرفاً فرد، جامعه و یا سنت دیگر نیست بلکه آن افق پدیدارشناختی است که امکان‌ات ظهور اشیاء را به طریقی غیر از آنچه هستند فراهم می‌کند. تأمل در باب تفکر شاعرانه در این مقاله، در خدمت توضیح و تبیین مسأله غیریت و گذر از ضابطه یکسان‌ساز سوژه - ایزه است.

عبدالکریمی و پورعالی (۱۴۰۱) نیز در مقاله‌ای با عنوان «هنر روزنه‌ای به امر معنوی در تفکر هایدگر» نشان می‌دهند که چگونه تلقی خاص هیدگر از هنر، مجاللی برای بروز امر معنوی و رخداد حقیقت فراهم می‌آورد. اگرچه در بخش‌های پایانی این مقاله مختصراً به تلقی هیدگر از شعر پرداخته شده اما جهت‌گیری کل مقاله در مجموع، معطوف به واکاوی نقش هنر هیدگری در رهایی از سوژکتیویسم متافیزیکی است.

و بالاخره اسفندیار و فلاح رفیع (۱۴۰۳) نیز در مقاله «درنگی در تفکر وجودی شاعرانه از منظر هیدگر متأخر» با تأکید بر وجوه تمایز اندیشه هیدگر در دوره دوم فکری خود که عمدتاً معطوف به شاعرانگی تفکر و حوالت تاریخی وجود است، ارتباط تفکر وجودی را با ذات شعر که از منظر نویسندگان، رابطه این‌همانی است برمی‌رسند. نویسندگان در نهایت با رویکردی انتقادی به برخی محدودیت‌های اندیشه هیدگر به‌ویژه در ارتباط با تمایل او به گونه‌ای از جبرگرایی می‌پردازند.

در زبان انگلیسی نیز ماهیت شعر و تفکر شاعرانه موضوع بررسی برخی آثار بوده است. از این میان، دیوید هالیبرتون (۱۹۸۱) در کتاب *تفکر شاعرانه؛ رویکردی به هیدگر*^۲ می‌کوشد تا ضمن بحث از خاستگاه هنر در اندیشه هیدگر، ذات شعر و چیستی تفکر شاعرانه را نزد وی بررسد. نویسنده در پی اثبات این مدعا است که شعر از منظر هیدگر نه تنها شکلی از بیان هنری که شیوه‌ای بنیادین برای اندیشیدن و راهی برای درک جهان است. او با بررسی تعامل هیدگر

با شاعرانی نظیر ریلکه و هولدرلین نشان می‌دهد که چگونه اشعار آنان مصداقی از تفکر شاعرانه هیدگری است. تمایز و رجحان تفکر شاعرانه از شیوه‌های مرسوم فلسفه‌ورزی از دیگر ایده‌های محوری این اثر است.

فلوریان گروسر و نسیم صحرای (۲۰۲۱) نیز در کتاب *هیدگر در دنیای ادبیات؛ گونه‌های تفکر شاعرانه*^۳ تأثیر تفکر شاعرانه هیدگری را بر ادبیات پس از او و نیز تأثیر متقابل ادبیات را بر ایده‌های فلسفی او محل بحث و تأمل قرار داده‌اند. در این کتاب که مجموعه‌ای از مقالات به قلم نویسندگان مختلف است، نشان داده می‌شود که چگونه اندیشه‌های هیدگر در باب زبان، شعر و تفکر شاعرانه الهام‌بخش شاعران، ادیبان و منتقدان ادبی پس از او بوده است. چنان‌که پیدا است تمرکز مقالات این اثر معطوف کشف رابطه میان تفکر فلسفی و ادبیات معاصر است. علاوه بر اینها، چارلز بامباخ (۲۰۲۵) در کتاب *تفکر شاعرانه نزد هیدگر*^۴ رابطه عمیق میان قلمرو شعر و اندیشه‌های هیدگر را در دوره متأخر حیات فکری او محل بحث و تأمل قرار می‌دهد. نویسنده ضمن تأکید بر اینکه شعر نزد هیدگر در قیاس با تفکر فلسفی مرسوم، ابزار قدرتمندتری برای کشف حقیقت و نظاره هستی است، اندیشه‌های او در باب تفکر شاعرانه را وامدار شاعرانی نظیر هولدرلین، ریلکه و اشتفان گئورگ می‌داند. به‌زعم نویسنده، هیدگر مبتنی بر فهمی اساساً شاعرانه از زبان، در پی کشف راهی دیگرگون برای فلسفه‌ورزی است. بامباخ ضمن تدارک گفتگویی میان تفکر شاعرانه هیدگر با هولدرلین و سوفوکل در پی آن است تا نشان دهد که چگونه هیدگر در پرتو تفکر شاعرانه و تحت تأثیر رمانتیسم آلمانی و بحران فرهنگی مدرنیته به نقد تکنولوژی مدرن و تفکر ابزاری در سال‌های پس از جنگ جهانی دوم مبادرت می‌ورزد. نویسنده در نهایت نشان می‌دهد که تفکر شاعرانه تا چه حد در فهم هیدگر از فلسفه مؤثر افتاده است؛ فلسفه‌ای که به‌زعم هیدگر نوعی درگیری بنیادین و ریشه‌ای با زبان است. نویسنده مدعی است که از منظر هیدگر، شعر شاهره مواجهه با پرسش از وجود و تفکر و زبان شاعرانه ابزاری در خدمت آشکارسازی هستی است. نویسنده ضمن مواجهه نقادانه با تفکر هیدگر، محدودیت‌های اندیشه او را به‌ویژه درباره مسائل اخلاقی و تاریخی محل بحث قرار می‌دهد.

در این میان، نوشتار پیش‌رو از چند حیث از مقالات منتشر شده پیشین در زبان فارسی تمایز می‌یابد؛ **نخست آنکه** این نوشتار صرفاً معطوف سویه‌های فلسفی مباحث هایدگر در باب ماهیت شعر و تفکر شاعرانه است و همانند برخی آثار پیشین متعرض جنبه‌ها و دلالت‌های هنری و یا ادبی نشده است. **دوم آنکه** متعاقب بحث از ماهیت زبان و شعر نزد هایدگر، تفکر

شاعرانه در کانون بررسی‌های این نوشتار قرار دارد، برخلاف برخی آثار پیشین که ذات شعر نزد هایدگر و ارتباط آن را با برخی مفاهیم پیرامونی نظیر «روی‌آوردگی به غیر» و یا «تفکر وجودی» در کانون توجه قرار داده‌اند. سوم آنکه در نوشتار پیش‌رو تفکر شاعرانه در تمایز با تفکر حسابگر و به‌ویژه تفکر متأملانه یا بنیادین محل توجه واقع شده که آثار پیشین یا نوعاً از این تمایزات غفلت ورزیده‌اند و یا آنکه تفکر شاعرانه را مساوی تفکر بنیادین به شمار آورده‌اند. و چهارم آنکه پیگیری دلالت‌های فلسفی تفکر شاعرانه ذیل دوگانه‌های «اقامت‌گزیدن - بی‌خانمانی» و «وارستگی - جنون» در همه آثار پیشین مغفول^۵ عنه نهاده شده است. بر این اساس، مقاله پیش‌رو به‌وضوح می‌تواند بر غنای بحث از تفکر شاعرانه هیدگری در زبان فارسی بیفزاید.

۳. خاصیت آشکارسازی زبان

هیدگر در دوران متأخر تفکر خود با تمرکز بر موضوع زبان، آن را به‌مثابه مأوای وجود محل تأملاتی ژرف قرار داده است. آدمی که اکنون در مقام شبان وجود، پاسبان آشکارگی اصیل موجودات شده است، از رهگذر زبان که ما را به ماهیت اشیاء فرا می‌خواند (Heidegger, 1971c: 216) به وظیفه پاسبانی خویش اهتمام می‌ورزد. هرگونه تفکر، سخن گفتن^۵ و به کار بستن کلمات که مصداقی از به‌کارگیری زبان به شمار می‌رود، به‌نحوی ظهور وجود را تحقق می‌بخشد و به محافظت از آن مبادرت می‌ورزد. بر این اساس، عمده‌ترین ویژگی تأملات هیدگر متأخر در باب زبان، تأکید بر خاصیت آشکارساز زبان است که به‌مثابه محملی در اختیار وجود قرار می‌گیرد تا از این طریق، حضور خویش را به انحاء گونه‌گون اعلام نماید. هیدگر در اظهارنظرهای متعدد خود در باب زبان و با استناد به تعبیر خاص خود از معنای لوگوس نزد یونانیان نخستین، نشان داده است که کارکرد ارتباطی زبان، خود ریشه در خاصیت آشکارساز زبان دارد. بر این اساس، زبان به‌جای آنکه ابزاری صرف در اختیار نیازهای ارتباطی بشر به شمار آید، نحوه‌ای از انحاء آشکارگی وجود است که در پرتو روشنای آن، آدمی در گشودگی وجود جای می‌گیرد تا در «آنجا» موجودات پرده از چهره حقیقی خویش برگیرند؛

زبان صرفاً ابزاری در کنار سایر ابزارها نیست که در اختیار انسان است، بلکه زبان، نخست امکان ایستادن در میانه گشودگی موجودات را عطا می‌کند. تنها جایی که زبان هست جهان هست... زبان ابزاری در دسترس انسان نیست بلکه آن رویداد نخستینی است که برترین امکان موجودیت انسان را در اختیار دارد (Heidegger, 2000: 55-56).

به این ترتیب، برخلاف تصور رایج که بر اساس آن، ما انسان‌ها به کارگیرنده زبان هستیم، این زبان است که بر ما سروری می‌کند؛

اگرچه آدمی چنان عمل می‌کند که گویی شکل‌دهنده و سرور زبان بوده اما در واقع، این زبان است که بر انسان سروری می‌کند (Heidegger, 1971c: 215).

این بازگونه‌انگاری یعنی اینکه گمان کنیم زبان مَقهور ما است، خود علت بیگانگی ما با موجودیت ذاتی خویش است (Heidegger, 1971a: 348). به عبارت دیگر، ما هنگامی که نسبت واقعی خود را با زبان، بازگونه مدنظر می‌آوریم، از مأوای اصیل خود در قُرب وجود فاصله می‌گیریم چه آنکه زبان به نحو توأمان خانه وجود و خانه گوهر انسان است. (Heidegger, 1993a: 262). در این میان، آشکارگی و پرده‌براندازی موجودات که از رهگذر نام‌گذاری آنها در ساحت زبان صورت می‌بندد، معنای شعر را نزد هیدگر قوام می‌بخشد. مبتنی بر این نحوه تلقی خاص از شعر، ذات زبان به مثابه آشکارکننده، خود رهین شعر است و آدمی در این میان، به واسطه موجودیت آنجایی‌اش در روشنیگاه وجود، واسطه این سُرایش آشکارساز است.

۴. ماهیت شعر

به‌زعم هیدگر، آدمی آنگاه به مثابه واسطه‌ای حقیقی در خدمت پرده‌براندازی‌های وجود از طریق زبان قرار خواهد گرفت که در برابر صلای وجود، سکوت و تسلیم در پیش گیرد و گوش‌سپار خطابات وجود باشد. در پی این تسلیم و گوش‌سپاری که تنها شأن موجود سخنگو است، زبان به مثابه مأوای وجود در آدمی تحققی اصیل می‌یابد و او را از پوچی هر روزینه اصالت‌زدا رهایی می‌بخشد. مبتنی بر این نظرگاه، زبان ریشه در سکوت دارد (Heidegger, 1971d: 122).

هیدگر میان مفهوم بیان (utterance) که ناظر به خاصیت آشکارکنندگی و نمایان‌گری زبان است و ماهیت حقیقی آن را تشکیل می‌دهد، با توضیح دادن و حرف زدن و حکم صادر کردن که در قالب گزاره‌ها و عبارات ملفوظ و مکتوب نشان داده می‌شود، تمایز قائل است. از این منظر، چه بسا که کسی مبین حقیقتی باشد، درحالی‌که درباره آن سکوت اختیار کرده و از سوی دیگر، چه بسا کسی درباره حقیقتی داد سخن سر داده، درحالی‌که هیچ چیزی درباره آن بیان نکرده است (Heidegger, 1971d: 122-123). مدنظر قرار دادن این تمایز در قبال وجود به این نتیجه می‌انجامد که ما با آنکه نمی‌توانیم درباره وجود به مثابه یک برابریستا داد سخن سر دهیم و درباره آن احکام منطقی صادر کنیم، اما با وجود این می‌توانیم آن را به بیان درآوریم. اثر

ماهیت شعر و تفکر شاعرانه از منظر هیدگر (مجتبی اعتمادی‌نیا) ۲۲۷

هنری^۷ و شعر مصادیق بارز چنین بیانی است و شعر در این میان، بنیان‌نهنده و حافظ^۸ موجودات در قالب واژگان است؛

از رهگذر بر زبان آوردن کلمه اساسی، نامگذاری شاعر، نخست موجودات را چنان که هستند معرفی می‌کند. بنابراین آنها به عنوان موجود شناخته می‌شوند. شعر بنیان نهادن موجود در [قالب] واژه است... وجود هرگز یک موجود نیست اما از آنجا که وجود و ذات اشیا هرگز قابل محاسبه نیست و نتواند از آنچه در دست است استخراج شود، باید آزادانه آفریده، وضع و عطا کرده شود. این عطای آزادانه، بنیان نهادن است (Heidegger, 2000: 59).

به این ترتیب، شعر از منظر هیدگر نمایان‌گر رخداد حقیقت است. هیدگر معتقد است همه هنرها از آن حیث که رویداد ظهور حقیقت را رقم می‌زنند، در ذات خود شعر یا *Dichtung* به‌شمار می‌روند (Heidegger, 1993b: 197). اما شعر یا *Poesie* در میان کارهای هنری، نمایان‌ترین کار هنری در بازنمایی سرشت هنر یعنی آشکارگی حقیقت است. *Dichtung* مأخوذ از *dichten* آلمانی و *dictare* لاتینی به معنای «گفتار مکرر، سرودن و تصنیف کردن» است که به اقسام نوشتار خلاقانه اعم از رمان و شعر اطلاق می‌شود. هیدگر این واژه و مشتقات آن را به دو معنای موسع و محدود به کار می‌برد. در معنای موسع به معنای «اختراع، ایجاد و طرح‌ریزی» است و بر اساس آن، همه اقسام هنر در اصل *Dichtung* به‌شمار می‌روند. در این میان، شعر در برابر نثر که هیدگر واژه *Poesie* را برای آن استفاده می‌کند *Dichtung* در معنای محدود آن و اصیل‌ترین معنای آن است. *Poesie* که تجلی هنر در قالب زبان است، بر سایر گونه‌های هنر اعم از معماری، نقاشی و مجسمه‌سازی مقدم است زیرا آنها صرفاً در قلمروی که زبان پیشتر آن را گشوده عمل می‌کنند. به زعم هیدگر، زبان خلاق یعنی زبانی که اشیاء را برای نخستین بار نام می‌نهد، برخلاف زبانی که از آن برای برقراری ارتباط با آنچه از پیش آشکار شده استفاده می‌شود، *Dichtung* را در معنای محدود آن که عبارت است از *Poesie* یا شعر متبلور می‌سازد. (Inwood, 1990: 168, 169) به این ترتیب، آثار زبانی و در رأس آنها شعر، از آن رو در میان گونه‌های مختلف اثر هنری دست برتر را در اختیار دارد که به آنها معنا می‌بخشد و کارکرد ویژه آنها را معین می‌سازد. بر این اساس، نزد هیدگر تراژدی یونانی در قیاس با موسیقی و بناها و معابد باستانی، الگوی هنری فاخرتر و ارجمندتری است (Young, 2001: 61).

از منظر هیدگر، شعر شایسته‌ترین لیبیک به فراخوانی زبان است آنگاه که ما را به حقیقت اشیاء فرا می‌خواند (Heidegger, 1971c: 216). نوع تلقی خاص هیدگر از این واژه نشان می‌دهد که نمی‌توان آن را صرفاً با شعر به معنای کلام منظوم یکسان انگاشت. او می‌کوشد از معنای

متعارف و بعضاً نامطلوب شعر که نوعی خیال پردازی و اتلاف وقت بیهوده یا یک گونه ادبی به‌شمار می‌آید، فاصله بگیرد (Heidegger, 1971c: 213). از آن‌رو که از منظر هیدگر، هرگونه فراهم‌آوری امکان رویداد حقیقت در ساحت زبان، شعر است بنابراین، فلسفه نیز تا آنجا که ناظر به نامستوری موجودات است، به شعر تقرّب می‌جوید. شعر به‌ظاهر بازی تخیل و رؤیا و ناظر به امری غیرواقعی است، حال آنکه به‌زعم هیدگر، آنچه واقعی است در شعر انعکاس می‌یابد (Heidegger, 2000: 62). شعر از این حیث به فلسفه به معنای «دنیای بازگفته»^۹ شباهت دارد. شعر همانند تفکر اصیل، محمل بازگشت آدمی به خانه است؛ خانه‌ای که آدمی در آن در جوار وجود مأوا می‌گیرد.

از آنجاکه شعر، موجود را در بستر امر بی‌تعیین به زبان می‌آورد و در واقع، زبان را ممکن می‌سازد، هیدگر بر آن است که تفکر اصیل، آموختن حضور شاعرانه است که در آن، ناگفته‌های وجود بر زبان متفکر «جاری» می‌شود. یکی از اصلی‌ترین نقاط کانونی فلسفه متأخر هیدگر در باب وجود آن است که ناپوشیدگی وجود که از رهگذر دازاین و به ویژه از طریق زبان خود را آشکار می‌کند، هیچ نوعی از تسلط و چیرگی برای آدمی در مقابل وجود پدید نمی‌آورد. هیدگر در مصاحبه با اشیپگل یادآور می‌شود که ما به معنای واقعی و اصیل کلمه نمی‌توانیم «واجد» تفکر باشیم بلکه تنها می‌توانیم از توفیق «بیان» آن بهره‌مند باشیم (Heidegger, 1998a: 109). بر این اساس، تفکر به معنای عام و تفکر شاعرانه به معنای خاص، بر زبان متفکر جاری و از رهگذر او عیان می‌شود. در این میان، برخلاف تصور متعارف، زبان به‌مثابه محمل آشکارگی وجود، خود به واسطه شعر ادراک می‌شود. هیدگر در سخنرانی «هولدرلین و ذات شعر» فهم ذات زبان را از رهگذر فهم ذات شعر ممکن می‌داند و نه برعکس؛

نخست، وضوح یافت که قلمرو شعر، زبان است. بنابراین ذات شعر را باید خارج از ذات زبان انگاشت. اما پس از آن آشکار شد که شعر نوعی بنیان نهادن است: نامگذاری موجود و ذات همه اشیاء، نه صرفاً هر نوع گفته‌ای بلکه آن گفته‌ای که از رهگذر آن، هر چیز نخست در قلمرو امر گشوده گام می‌نهد، سپس ما در زبان روزمره درباره آن بحث و گفتگو می‌کنیم. از این رو، شعر هرگز زبان را به مثابه یک ماده در اختیار نمی‌گیرد بلکه شعر خود در آغاز، زبان را ممکن می‌سازد. شعر زبان آغازین یک قوم تاریخی است. بنابراین ذات زبان باید از ذات شعر فهمیده شود و نه برعکس (Heidegger, 2000: 60).

هیدگر که اصالتاً شعر را واجد خاستگاهی یونانی می‌داند^{۱۰} در نحوه تلقی خاص خود از شعر، سخن ارسطو در *بوطیقا* را مدنظر دارد که آفرینش شاعرانه را حقیقی‌تر از پژوهش نظام‌مند

ماهیت شعر و تفکر شاعرانه از منظر هیدگر (مجتبی اعتمادی نیا) ۲۲۹

در باب موجودات می‌داند (Heidegger, 1993a: 275). هیدگر مبتنی بر این تلقی خاص از حقیقت شعر، عقل را واجد ذاتی شاعرانه می‌داند؛ به این معنا که از ذاتی خلاق و مُبدع برخوردار است. همه [اقسام] تفکر فلسفی - و دقیقاً سخته‌ترین و کسل‌کننده‌ترین آنها - ذاتاً شاعرانه است (Heidegger, 1991, 2: 73).

به این ترتیب، شعر که ذات آن پی افکندن حقیقت و صیانت از آن در ساحت زبان است، بنیانی برای ظهور تفکر اصیل فلسفی فراهم می‌آورد که به جای درآویختن «در موجودات»، «وجود» این امر نااندیشیده را در منظر و مرئای متفکر فرابیش می‌نهد. بر این اساس، شعر از آن‌رو که روشنگرانه به امر نااندیشیده می‌پردازد، واجد ارزش فلسفی است.

۵. تفکر شاعرانه

هیدگر در تلقی خاص خود از شعر، پیوندی میان شاعر و متفکر برقرار می‌سازد. آنچه را شاعر بنیان می‌نهد و در قلمرو صیانت خویش درمی‌آورد، متفکر به نحو ساده و واضح صورت‌بندی و تنسيق می‌کند (Young, 2001: 76) و این همان کاری است که هیدگر در قبال آنچه هولدرلین در آثار خود بنیان نهاده، انجام می‌دهد. از منظر هیدگر، خلاقیت و ابداع شاعرانه به‌مثابه خاستگاه متعالی عقل، آن را از سطح شناخت متعارف و روزمره فراتر می‌برد (Heidegger, 1991, 3: 96-97). ذات شاعرانه عقل نزد هیدگر، تعینی خاص به تفکر اصیل مطلوب و دیگرگون او می‌دهد که از یک‌سو، تمایزی بنیادین با تفکر فلسفی متعارف دارد^{۱۱} و از سوی دیگر، از تفکر فلسفی مطلوب خود او نیز به نحوی تمایز می‌یابد. هیدگر در به‌کارگیری واژگانی که نمایان‌گر تفکر مطلوب او است، دقت بسزایی به خرج داده تا از این رهگذر، تمایز میان تفکر متعارف فلسفی^{۱۲} و تفکر وجوداندیش مطلوب او^{۱۳} به‌وضوح مدنظر آید. به عنوان نمونه، او در پایان «نامه‌ای در باب اومانیسیم» مخاطبان خود را به تفکر وجود که سرنوشت حقیقت را رقم می‌زند دعوت می‌کند. این دعوت، مقارن با کاهش التفات به فلسفه‌ای است که موجودپژوهی را رسالت اصلی خویش دانسته است. به‌زعم هیدگر، تفکری که در آینده، جهان به خود خواهد دید، اصیل‌تر از متافیزیک خود را تحقق خواهد بخشید و از این حیث، دیگر فلسفه به معنای متعارف آن نخواهد بود (Heidegger, 1993a: 276).

اقسام تفکر نزد هیدگر دربردارنده ساختاری سلسله‌مراتبی است که در قعر این سلسله‌مراتب، تفکر محاسبه‌گر ابژه‌اندیش قرار دارد. این قسم از تفکر مبتنی بر شیوه‌ای فرادستی^{۱۴} و از افقی محدود به عالم و آدم نظر می‌کند. از سوی دیگر، در رأس این سلسله،

تفکر فلسفی پرسش‌گرانه‌ای قرار دارد که در دوران وجود و زمان معطوف به پرسش از وجود بود. از این منظر، فلسفه به‌جای آنکه در پی مسئله‌زدایی باشد، تنها در پی پرسش‌گری است و از این رهگذر، به هویت خود و متعاطیان پرسش‌گری یعنی فیلسوفان حقیقی قوام می‌بخشد.

تمایز میان تفکر بنیادین (essential thinking) و تفکر حسابگر (calculative thinking) در پی‌گفتار رساله متافیزیک چیست؟ محل بحث واقع شده است. تفکر بنیادین، رویداد وجود و آشکارساز حقیقت موجودات است و تفکر حسابگر با اتکای بر معرفت‌شناسی بازنمودی، متعلق ادراک آدمی را علی‌الدوام صرفاً به‌مثابه امر محاسبه‌پذیر مدنظر قرار می‌دهد و آن را مبتنی بر چارچوب‌های منطقی و ساختار نظام مقولات طبقه‌بندی می‌کند. از این‌رو، تفکر حسابگر به‌مثابه عصای دست متعاطیان علوم، همواره محصور در قلمرو موجودات و مقهور کنش‌های ذهنی فاعل شناسا است. حال آنکه وجه همت تفکر بنیادین، مدنظر آوردن وجود و در معرض خطابات و الطاف آن قرار گرفتن است. این شیوه تفکر، از آن‌رو که وجود را به‌مثابه آن امر مطلقاً دیگر مطمئن نظر قرار می‌دهد و به تمایز هستی‌شناسانه (ontological differentiation) التفات جدی می‌یابد، به حقیقت مواجهه با عدم راه می‌برد و از این رهگذر، به بنیان هر امر قابل محاسبه و کنش منطقی پی می‌برد. تفکر بنیادین برخلاف تفکر حسابگر که مقهور آدمی است، بر او تسلط دارد. آدمی آنگاه که دستخوش چنین تفکری می‌شود، مجال برای او فراهم می‌آید تا موجودیت تاریخی خود را به نحوی ایثارگرانه در اختیار وجود قرار دهد تا وجود از این رهگذر، دست به پرده‌گشایی و جلوه‌گری در ساحت زبان زند و این چنین محفوظ باقی بماند. آدمی آنگاه که موهبت این ایثار و فداکاری نصیب او می‌شود، «تفکر» را در لباس «تشکر» به ظهور می‌رساند یا به عبارت دقیق‌تر، تفکر در لباس تشکر در او به ظهور می‌رسد^{۱۵} و آدمی را این‌چنین به شرافت نگاهبانی وجود و پذیرش آن مفتخر می‌سازد (Heidegger, 1998b: 234-237).

به نظر می‌رسد از آنجا که تفکر بنیادین، ملازم با مواجهه آدمی با عدم است و این امر نیز از رهگذر تجربه ترس‌آگاهی صورت می‌بندد، تفکر مطلوب نزد هیدگر ماهیتی غیرنظری و بلکه تجربی به معنای خاص خود او دارد. این تفکر تجربی و انضمامی، ملازم با نوعی سکوت و تسلیم فعالانه در جهت به حال خود گذراندن موجودات است که به آزادی و زبان به معنای هیدگری آن مجال ظهور می‌دهد.

اما مفهوم تفکر بنیادین در دهه سوم قرن بیستم با مفهوم شعر قرابت می‌یابد و به نوع خاصی از تفکر اصیل تشخص می‌بخشد. اهمیت این نوع خاص از تفکر اصیل به حدی است که هیدگر در مصاحبه با/شپیگل ضمن اشاره به ناکارآمدی فلسفه و تلاش‌های بشری در نجات

آدمی از غلبه ذات تکنولوژی مدرن، ظهور یک خدا را راه‌حل نجات‌بخش انسان معاصر می‌داند. به‌زعم هیدگر، تفکر و شاعری مطلوب او می‌تواند محمل مناسبی برای انتظار ظهور چنین خدایی باشد (Heidegger, 1998a: 107).

تفکر و شعر متفکرانه گاهی در آثار هیدگر به ترتیب Denken یا «تفکر متأملانه» (meditative thinking) (Heidegger, 1966: 53) و Andenken یا «تفکر یادآورنده» (recollective thinking) (Heidegger, 1998c: 314) لقب یافته است. در این میان، تفکر شاعرانه در پی مدنظر آوردن خاستگاه و نهانگاه اشیا است. این نحوه تفکر، نام‌گذار و بنیان‌گذار امر مقدس^{۱۶} و به ظهور رساننده امر رازآمیز (the mystery) است که آن را به مثابه یک راز و حقیقتی بی‌نام محفوظ نگاه می‌دارد. تفکر شاعرانه با نقب زدن به حریم امر رازآمیز ما را در مواجهه‌ای رو در رو با آن قرار می‌دهد و از این حیث، چیزی شبیه اشراق عرفانی است. نسبت میان تفکر متأملانه و تفکر شاعرانه برای ما که بسیاری از آثار فرهنگی و اندیشگی مان در قالب شعر سروده شده، یادآور نسبت میان فلسفه مشائی و معرفت اشراقی است آنچنان که در داستان ملاقات ابوسعید ابوالخیر و ابن‌سینا آمده است. این داستان به رغم ابهامات و تردیدهایی که درباره اصل وقوع آن وجود دارد (در این باره نک: ابن‌منور، ۱۳۹۳، چهل و سه - چهل و شش) نسبت میان معرفت اشراقی و فلسفه مشائی را نسبت میان «دیدن» و «دانستن» به شمار می‌آورد. بر این اساس، گویی نسبت تفکر شاعرانه و تفکر متأملانه یا بنیادین نیز مشابه نسبت میان «دیدن» و «دانستن» است. آنچه را شاعر می‌بیند و احیاناً برمی‌سازد، متفکر درباره آن نظریه‌پردازی می‌کند بی‌آنکه بهره‌ای از مواجهه بی‌واسطه با آن داشته باشد. به این ترتیب، نام‌گذاری امر مقدس از سوی شاعر (Heidegger, 1998b: 237) در قیاس با سخن گفتن متفکر از وجود، نمایان‌گر قرابت بیشتر شاعران با حقیقت است. شاعران برخلاف گویندگان و نویسندگان، به‌جای استفاده کردن الفاظ و مفاهیم، آنها را چنان به کار می‌برند که آنها حقیقتاً به لفظ بدل می‌شوند؛ یعنی به‌جای خودنمایی در خدمت آشکارگی حقیقت قرار می‌گیرند (Heidegger, 1993b: 173). در بستر تفکر شاعرانه، شاعر و متفکر ضمن پاسداری از وجود در ساحت زبان، همراه یکدیگر رهسپار خانه و مأوای خویش در همسایگی وجود می‌شوند. اما به رغم آنکه تفکر می‌تواند گاهی تا مقام شعر برکشیده شود اما تمایزی جاودانه همچنان در میان آنها برقرار است. به تعبیر هیدگر، اگرچه متفکر آن هنگام که سکوت را بر زبان می‌آورد، به شیوه خاص خود به مقام شاعری برکشیده می‌شود اما او همواره از شاعران متمایز می‌ماند همان‌گونه که شاعران پیوسته از متفکران متمایزاند (Heidegger, 1991, 2: 208).

بنابراین اگرچه تفکر اصیل متأملانه همراه با تفکر شاعرانه، ساز و کاری در جهت اندیشیدن به امر رازآمیز و تقرّب به آن به شمار می‌رود اما تفاوت‌های قابل توجهی میان آنها وجود دارد. جولیان یانگ بر آن است که دست‌کم پنج تفاوت عمده میان این دو شیوه تقرّب به امر رازآمیز در آثار هیدگر قابل ملاحظه است^{۱۷}:

نخست آنکه تفکر شاعرانه برخلاف تفکر متأملانه که ماهیتی استدلالی دارد و ناظر به فعالیت طاقت‌فرسای مغزی است، ماهیتی شهودی و بی‌واسطه دارد که به واسطه آن می‌تواند مواجهه‌ای بی‌واسطه را با امر رازآمیز سامان بخشد.

دوم آنکه تفکر متأملانه، مواجهه‌ای سلبی با راز مقدس می‌یابد؛ به نحوی که صرفاً از دیگرگون بودگی آن در مقایسه با سایر موجودات سخن می‌گوید، اما تفکر شاعرانه می‌تواند به نحو ایجابی با امر رازآمیز و مقدس مواجهه یابد.

سوم آنکه متعاقب مورد پیشین، تفکر شاعرانه در مقایسه با تفکر متأملانه، امر رازآمیز را با قدرت بیشتری در زندگی انضمامی فرد، حاضر می‌کند و مایه دگرگونی آن می‌شود. از این‌رو، هیدگر در واکنشی تحسین‌آمیز نسبت به نقاشی‌های پل سزان (Paul Cezanne) نقاش مشهور فرانسوی، یک اثر او را از مجموع کتاب‌های فلسفی یک کتابخانه ارزشمندتر تلقی می‌کند.

چهارم آنکه، شعر در معنایی که هیدگر آن را مدنظر آورده، بنیادی‌تر، کامل‌تر و بارورتر از تفکر متأملانه است. از این‌رو، صبغه شاعرانه در آثار دوران متأخر تفکر هیدگر نیز به تدریج قوّت می‌گیرد.

و **پنجم** آنکه تفکر متأملانه برخلاف تفکر شاعرانه، صاحب قدرت اعتباربخشی است، درحالی‌که تفکر شاعرانه به‌جای اعتباربخشی، صرفاً به امر رازآمیز تقرّب می‌جوید و امر مقدس را بنیان می‌نهد. تفکر متأملانه در این میان، بر امکان وجود امر مقدس و ضرورت بنیان نهادن آن پای می‌فشرد (Young, 2002: 19-21).

به این ترتیب، تفکر شاعرانه از منظر هیدگر، پا به پای تفکر اصیل فلسفی و بلکه در مواردی پیش‌تر از آن می‌تواند حقیقت وجود را به‌مثابه متعلق بررسی‌های خود محل توجه قرار دهد. این شیوه تفکر، اگرچه تفاوت‌های بنیادینی با تفکر متعارف فلسفی دارد، اما از آن‌رو که با گوش‌سپاری به خطابات وجود و فراغت یافتن از پرسش‌گری‌ها و دل‌مشغولی‌های موجوداندیشانه، مجال برای آشکارگی وجود از رهگذر زبان فراهم می‌آورد، مصداق بارز تفکر است. بر این اساس، پرسشگری فلسفی به‌مثابه گوهر خردورزی که در دوران وجود و زمان

به‌مثابه وظیفه‌ای وجودی بر دوش دازاین نهاده شده بود، به‌تدریج در فلسفه هیدگر متأخر نتیجه خطابات وجود و موهبتی از سوی آن انگاشته می‌شود. از این منظر، پرسش بنیادین که پرسشی ناظر به وجود است، نه پرسش از وجود که پرسش وجود (به معنای فاعلی) به شمار می‌آید. موهبت پرسش وجود، در پی گوش‌سپاری به خطابات وجود و در پرتو تفکری شاعرانه نصیب آدمی می‌شود. به‌این ترتیب، مدنظر آوردن پرسش‌گری به‌مثابه ذات تفکر، نگرشی درست به تفکر نخواهد بود بلکه گوش‌سپاری به ندای آنچه هر پرسش‌گری ذات‌اندیش نخست می‌بایست آن را مدنظر آورد، ماهیت تفکر را تشکیل می‌دهد. از این رو، آن قسم پرسشگری که تقوای تفکر است، متضمن شاعرانگی و نوعی سرسپاری است.

۶. دلالت‌ها و متعلقات شعر و تفکر شاعرانه

چیستی شعر و نیز تفکر شاعرانه مطلوب هیدگر از رهگذر پاره‌ای مفاهیم در فلسفه متأخر او، بیانی واضح‌تر یافته است که ارائه تصویری صائب از آنها، بدون اشاره به این موارد ناتمام خواهد بود. ما در این بخش با اشاره‌ای مختصر به دوگانه‌های «اقامت‌گزیدن - بی‌خانمانی» و «وارستگی - جنون» که عمدتاً از طریق اشعار هولدرلین به فلسفه هیدگر سرایت کرده^{۱۸} خواهیم کوشید تا فهم دقیق‌تری از ماهیت شعر و تفکر شاعرانه نزد هیدگر به دست دهیم.

۱.۶ اقامت‌گزیدن - بی‌خانمانی

کلیت ساختار در عالم بودن دازاین در وجود و زمان «دل‌مشغولی» (concern) لقب گرفته است (Heidegger, 1962: [57]) که مبتنی بر ساختار سه‌گانه زمانمندی توضیح داده می‌شود. این ساختار سه‌گانه، از یک سو ناظر به ساختار سه‌وجهی اگزیستانسیالیته دازاین یعنی امکان، واقع‌بودگی و سقوط است و از سوی دیگر، اضلاع سه‌گانه زمان را برمی‌سازد که بر اساس آن، دازاین با فرافکنی خویش در امکان‌های پیش‌رو در آینده، به میراث بردن میراثی که از گذشته نصیب او شده و اهتمام به اکنون از رهگذر مواجهه تودستی با جهان اشیاء، به آن تحقق می‌بخشد (Macquarrie, 1969: 34-35). اما نزد هیدگر متأخر، در عالم بودن دازاین در پرتو مفهوم اقامت‌گزیدن و مبتنی بر چهارگانه زمین، آسمان، خدایان و میرایان توضیح داده می‌شود^{۱۹} که بر اساس آن، اقامت در زمین، حضور در زیر آسمان، بودن در میان خیل آدمیان (میرایان) و حضور در پیشگاه خدایان، مقومات در عالم بودن دازاین را فراهم می‌آورد (Heidegger, 1971a: 149). این طرز تلقی جدید هیدگر از مقومات هویتی انسان و ارتباط آن با جهان پیرامون، درعین حال که

بیش از دوران وجود و زمان از زبان متافیزیکی فاصله گرفته، به وضوح صبغه‌ای شاعرانه و طبیعت‌باورانه به خود گرفته است.^{۲۰} در این میان، آسمان و زمین به وضوح ناظر به طبیعت‌اند و خدایان و میرایان نیز جنبه‌های جاودانه و میرای آن را به نمایش می‌گذارند.

هیدگر در سال ۱۹۵۱ در سخنرانی موسوم به «ساختن، اقامت گزیدن، تفکر» با تحلیل واژه آلمانی Bauen که معمولاً به معنای ساختن به کار می‌رود، نشان می‌دهد که این واژه در گذشته به معنای اقامت گزیدن نیز به کار رفته و امروزه این کاربرد به فراموشی سپرده شده است. هیدگر از این رهگذر در پی تبیین رابطه میان ساختن و اقامت گزیدن برمی‌آید و در نهایت نشان می‌دهد که این دو مفهوم با یکدیگر هم‌هویت‌اند؛ اقامت گزیدن ما بر روی زمین به واسطه ساختن تحقق می‌یابد. اما ساختن نزد هیدگر به دو معنا به کار برده می‌شود؛ یکی به معنای رایج آن که ناظر به بنا کردن است و دیگری به معنای صیانت از یک چیز به منظور به بار نشاندن آن. به این ترتیب، شیوه خاص اقامت گزیدن، چگونگی سازندگی ما را صورت‌بخشی می‌کند. به‌زعم هیدگر، جانمایه اقامت گزیدن ما آدمیان در به حال خود رها کردن و آسیب نرساندن به موجودات است. آسیب نرساندن نزد هیدگر، امری ایجابی است که مستلزم مواجهه خاص ما با موجودات است تا از رهگذر آن، آنها خویش را چنانکه هستند و نه چنانکه ما می‌پسندیم آشکار کنند. این شیوه اقامت گزیدن، در واقع نحوه بودن ما انسان‌ها یا همان میرایان بر روی زمین است (Heidegger, 1971a: 146-148). این نحوه تلقی خاص هیدگر از مفهوم اقامت گزیدن نشان می‌دهد که چه‌بسا برخی از انسان‌ها در عین حال که در زیر سرپناهی بر روی زمین مأوا گزیده‌اند اما مقیم و باشنده زمین نیستند. اقامت گزیدن معنای انسانیت است و ذات انسان را قوام می‌بخشد^{۲۱} (Heidegger, 1971a: 147). هیدگر در مصاحبه با *اشپیگل* تصریح نموده که تکنولوژی مدرن، آدمی را از زمین ریشه‌کن می‌کند و او را از مأوای خویش می‌راند (Heidegger, 1998a: 105). در این میان، آنچه اقامت گزیدن انسان را میسر می‌سازد شعر است. شعر آدمی را مقیم و باشنده زمین می‌سازد (Heidegger, 1971c: 215). اقامت گزیدن آدمی بر روی زمین به معنای رخصت دادن به زمین است تا زمین بماند. این رخصت دادن در شعر تحقق می‌یابد. در قلمرو شعر است که آدمی به باشنده‌ای اصیل بدل می‌شود؛

شعر پیش از هر چیز به اقامت گزیدن انسان در ماهیت خویش و وجود حاضرش بار می‌دهد. شعر، بار دادن اصیل به اقامت گزیدن است (Heidegger, 1971c: 227).

اقامت گزیدن نزد هیدگر با مفهوم مراقبت کردن (معنای فاعلی) و مراقبت شدن (معنای مفعولی) درآمیخته است. انسان باشنده زمین، از یک سو احساس اقامت در خانه و متعلق

مراقبت واقع شدن را در خود می‌یابد و از سوی دیگر، با به حال خود گذاردن چیزها از آنها مراقبت می‌کند (Heidegger, 1971a: 149). به این ترتیب، اقامت گزیدن نزد هیدگر، لوازم مفهومی دیگری چون خانه و بی‌خانمانی را با خود به همراه می‌آورد. هیدگر با نقل ماجرای هراکلیتوس^{۲۲} در قسمت‌های پایانی «نامه‌ای در باب اومانیسم» یادآور می‌شود که خدایان در انضمامیت جهان و سکونت‌گاه آشنای انسان حاضرند. این سکونت‌گاه آشنا، در عالم‌بودگی انسان و گشودگی وجود است که آدمی در آن مأوا گرفته و برون‌ایستایی خود را به ظهور رسانده است. بر این اساس، برون‌ایستایی را می‌توان گشودگی در برابر حضور خدایان دانست (Heidegger, 1993a: 269-270).

به‌زعم هیدگر، همه انسان‌ها از موهبت اقامت گزیدن که مقوم ذات آدمی است برخوردارند، با این تفاوت که عده‌ای آگاهانه خویش را باشنده جهان می‌یابند و بر اساس آن زندگی می‌کنند و عده‌ای به‌نحوی ناخودآگاه از این موهبت وجود بهره‌مندند. بی‌خانمانی انسان مدرن ناظر به قسم دوم است. جولیان یانگ، اقامت گزیدن قسم نخست را که امری فراگیر در میان همه انسان‌ها است، «اقامت گزیدن ذاتی» (essential dwelling) نام نهاده و اقامت گزیدن نوع دوم را «اقامت گزیدن وجودی» (dwelling existential) لقب داده است. بر این اساس، ما چه بدانیم و چه ندانیم، اقامت گزیدن، ذات ما و عالم، موطن ما است اما آدمی در پی نسیان وجود، ذات خویش را به فراموشی سپرده و این چنین به بی‌خانمانی وجودی گرفتار آمده است. بی‌خانمانی وجودی انسان مدرن، عدم درک نزدیکی و مجاورت با وجود و ناآگاهی از سکونت در خانه است (Young, 2002: 74). ذات تکنولوژی مدرن که خود از سیطره متافیزیک حاصل آمده، بنیان این بی‌خانمانی وجودی است. این وضعیت آدمی را از جایگاه مراقب و شبان وجود به ورطه تعرض به موجودیت اشیاء سوق داده و این چنین یک زندگی غیرشاعرانه را برای او رقم زده است.

هیدگر معتقد است: آن هنگام که آدمی به بی‌خانمانی خویش به‌مثابه مخمضه‌ای که باید از آن رهایی یابد می‌اندیشد، آن مخمضه دیگر یک بدبختی و بیچارگی نخواهد بود بلکه این تنبّه اگر به نحو شایسته‌ای صورت پذیرد، آدمیان را به اقامت گزیدن فراخواهدخواند (Heidegger, 1971a: 161). بی‌خانمانی وجودی انسان نزد هیدگر، یادآور بازگشت به وطن است. وطن، قرب وجود است که در آن، آدمی از امکان اندیشیدن به وجود برخوردار می‌شود. بازگشت به وطن، موقوف پیدایش شرایط تازه‌ای است که شاعران، بشارت‌دهنده و بلکه

مهیاکننده آن به شمار می‌آیند. از این رو، گویی شعر و نیز تفکر شاعرانه در دوران فروپاشی اساطیر ملجأ و پناهگاه الوهیت است.^{۲۳}

۲.۶ وارستگی - جنون

طرز تلقی خاص هیدگر از مفهوم آزادی ظاهراً ریشه در مفهوم Gelassenheit (وارستگی) نزد مایستر اکهارت دارد که مساوق با به حال خود رها کردن چیزها به منظور وصول و التفات به خداوند است. اما هیدگر با تفسیری پدیدارشناسانه از این مفهوم، آن را به معنای فراهم آوردن امکان خودبودگی موجودات به شمار آورد. وارستگی ناظر به تفکر متأملانه‌ای است که به جای موجوداندیشی و حسابگری، در پی روشنای حضور موجودات است تا از این طریق به نحوی ایجابی آنها را به حال خود رها کند و موجودیت اصیل آنها را که چیزی جز درآمیختگی دیدار و پرهیز وجود نیست، مجال تحقق بخشد. هیدگر وارستگی را در تقابل با سلطه قاهرانه تکنولوژی مدرن مدنظر آورده و از آن به‌مثابه راهکاری در جهت مقابله با انحصارطلبی و اصالت‌زدایی تفکر حسابگر یاد کرده است.

مواجهه هیدگر با تکنولوژی مدرن مستلزم نوعی آرامش و سادگی توأم با رد و قبول است که بر اساس آن، از یک سو در قبال ورود وسایل تکنیکی به زندگی روزمره خود، به تکنولوژی مدرن «آری» می‌گوییم و از سوی دیگر، با تنها گذاشتن این وسایل در بیرون (به‌مثابه اشایی که فاقد اطلاق‌اند و موقوف و وابسته امری برتر) تکنولوژی جدید را واپس می‌زنیم. هیدگر این رویه توأم با رد و قبول را در قبال تکنولوژی «وارستگی در قبال اشياء» (releasement toward things) نامیده است که در پی تحقق آن، ما به جای آنکه صرفاً اشياء را از منظری تکنیکی (که گشتل بنیان آن را بنانهاده است) مدنظر آوریم، به کشف معنا و حقیقتی در اشياء راه می‌بریم که دیگر برساخته ما نیست (Heidegger, 1966: 54-55). در پی وارستگی در قبال اشياء، ما پنهان‌سازی‌های آن حقیقتی که در زیر سایه تکنولوژی خود را واپس می‌کشد، تشخیص می‌دهیم و با قرار گرفتن در قلمرو اقبال و ادبار آن حقیقت، به نوعی به حضور او پی می‌بریم. اقبال و ادبار آن حقیقت نزد هیدگر «راز» (mystery) نام گرفته و رویه‌ای که ما را قادر می‌سازد تا در برابر ادبار و پنهان‌سازی آن حقیقت در تکنولوژی، گشوده باقی بمانیم، «گشودگی در برابر راز» (openness to mystery) لقب یافته است (Heidegger, 1966: 55).

وارستگی در قبال اشياء و گشودگی در برابر ذات، به یکدیگر تعلق دارند. آنها امکان اقامت‌گزیدن در عالم را به شیوه‌ای کاملاً متفاوت نصیب ما می‌کنند. آنها نویدبخش زمینه و

بنیادی تازه‌اند که مبتنی بر آن می‌توانیم بی‌آنکه مقهور تکنولوژی باشیم، در عالم تکنولوژی بر پای ایستیم و تاب آوریم (Heidegger, 1966: 55).

به این ترتیب، هیدگر اگرچه وارستگی را از بافت عرفانی مطلوب اکهارت خارج کرده و آن را در چارچوب تفکر خود نشانده است اما این اصطلاح همچنان پاره‌ای از لوازم رازورانه را در خود حفظ کرده است. به نظر می‌رسد مهم‌ترین خاصیت رازورانه وارستگی که همچنان رابطه آن را با لوازم عرفانی این اصطلاح حفظ می‌کند، «آن‌سوباوری» مندرج در آن است که مبتنی بر آن، وارستگی نه موقوف تلاش و اراده ما که در نهایت، وابسته به موهبت وجود و واگذاری اراده به خواست او است. بر این اساس، ما اگرچه می‌توانیم با فراروی از تفکر بازنمودی، خود را در معرض گشودگی موجودات قرار دهیم اما آنچه در نهایت مایه دیدار وجود است، از آن‌سو برمی‌خیزد. این خیزش آن‌سویی عاقبت با گشودن باب تفکر شاعرانه و در پرتو تقرب به امر رازآمیز، ما را از چنبره دست‌اندازی‌های تفکر مفهوم‌اندیش مبتنی بر بازنمود می‌رهاند و اطلاق موهوم علوم طبیعی را در بازنمایی حقیقت از میان می‌برد. به این ترتیب، آدمی در جایگاه شبان هستی و در پرتو وارستگی، با مراقبت به عمل آوردن از موجودات که مساوق با به حال خود رها کردن آنها برای آشکارگی اصیل است، بستری برای برپایی جشنی که رویداد از آن‌خویش‌کننده در آن به ظهور می‌رسد فراهم می‌آورد. هیدگر در فلسفه متأخر خود، فراغت یافتن از دلمشغولی‌های موجوداندیشانه را در پرتو دو مفهوم «جشن» و «تعطیلات» محل تأمل قرار داده است. مفهوم جشن نزد هیدگر متأخر که با مفهوم تعطیلات درآمیخته است، ناظر به فراغت یافتن از روزمرگی و دلمشغولی‌های اصالت‌زدا و پرداختن به شکوه وجود است. اهمیت این دو مفهوم که هیدگر آنها را از هولدرلین وام گرفته، در تقابل با تقدیر مدرنیته و ذات تکنولوژی مدرن بیش از پیش نمایان است. در دوران مدرن که می‌توان آن را دوران غیاب تعطیلات و جشن‌های حقیقی دانست، شاعران بزرگترین یادآورندگان این وضعیت و مبشران جشن‌هایی در آینده‌اند که از خدایان در آن استقبال می‌شود. جشن از منظر هیدگر، روز به خود آمدن ما است (احمدی، ۱۳۹۱: ۶۵۸-۶۵۶).

مفهوم وارستگی به‌مثابه فراهم آوردن امکان خودبودگی چیزها با نوعی نبوغ نامتعارف همراه است که هیدگر آن را دیوانگی و جنون می‌نامد. او در رساله «در راه زبان» با به‌کارگیری اصطلاح Wahnsinn که می‌توان آن را در زبان انگلیسی معادل madness دانست، به نوعی از دانایی دیگرگون اشاره می‌کند که گاهی در قیاس با فهم متعارف، دیوانگی انگاشته می‌شود. دیوانگی مطلوب هیدگر که خاستگاهی افلاطونی دارد ناظر به نوعی نبوغ خلاف‌آمد عادت در مواجهه

اصیل با موجودات است که سودای بازگشت به وطن را در خاطر دارد. افلاطون در رساله فایدروس، از زبان سقراط می‌نویسد: «... ما آدمیان بزرگترین نعمت‌ها را در پرتو دیوانگی به دست می‌آوریم و مرادم آن دیوانگی است که بخشش الهی است» (افلاطون، ۱۳۸۰، ۳: ۱۲۳۱-۱۲۳۲). مصادیقی از دیوانگی مطلوب سقراط، پیشگویی‌ها و غیب‌گویی‌های راهبان و نیز قدرت شفادهی برخی از افراد به هنگام بروز پاره‌ای از بلاها و بیماری‌ها است که در قیاس با دانایی‌های متعارف بشری، موهبتی الهی به شمار می‌رود. علاوه بر مصادیق پیش‌گفته، نوع دیگری از دیوانگی محل توجه سقراط واقع می‌شود که دیوانگی شاعران است. افلاطون در توصیف این نوع از دیوانگی که با تعبیر هیدگر در باب مفهوم دیوانگی و ارتباط آن با شاعری قرابت قابل توجهی دارد، از قول سقراط می‌نویسد:

نوع سوم دیوانگی، هدیه خدایان دانش و هنر است که چون به روحی لطیف و اصیل دست یابند آن را به هیجان می‌آورند و بر آن می‌دارند که با توصیف شاهکارهای گذشتگان به وسیله اشعار و سرودها، به تربیت نسل‌های آینده همت بگمارد. اگر کسی گام در راه شاعری بنهد بی‌آنکه از این دیوانگی بهره‌ای یافته باشد و گمان کند که به یاری وزن و قافیه می‌تواند شاعر شود، دیوانگان راستین هم خود وی را نامحرم می‌شمارند و هم شعرش را که حاصل کوشش انسان هشیاری است، به چشم حقارت می‌نگرند.

از آثار دیوانگی شریف که بخشش خدایان به آدمیان است بسی بیش از این می‌توان سخن گفت. پس نه جا دارد از آن بترسیم و نه سزاوارست بگذاریم مدعیانی که می‌گویند دوست هشیار بر عاشق دیوانه برتری دارد ما را از راه به در برند (افلاطون، ۱۳۸۰، ۳: ۱۲۳۲-۱۲۳۳).

از منظر هیدگر نیز مواجهه اصیل با موجودات که خود را در به‌کارگیری متفاوت زبان نشان می‌دهد و نوعی جنون انگاشته می‌شود، وجهی از تفکر شاعرانه است. شاعران آنگاه که از رهگذر مواجهه‌ای متفاوت با موجودات، ساحات پنهان آنها را مدنظر می‌آورند، زبان را نیز متناسب با این مواجهه دیگرگون به نحوی خلاف‌آمد عادت به کار می‌گیرند و این‌چنین در راه دیوانگان ره می‌سپزند^{۲۴} (Heidegger, 1971d: 191). ناهمراهی شاعران و نیز شاعر-متفکران با جریان عقلانیت متافیزیکی، همواره آنان را در موضع اقلیت نابهنجار قرار داده و در بسیاری از موارد، پاره‌ای از محرومیت‌های اجتماعی را نیز برای آنها پدید آورده است.^{۲۵}

۷. نتیجه‌گیری

تأمل در باب ماهیت و کارکرد زبان و روابط و نسبت آن با تفکر که نوعاً در زمره دغدغه‌های بنیادین فیلسوفان تحلیلی در قرن بیستم بوده است، در آثار یکی از برجسته‌ترین و اثرگذارترین فیلسوفان سنت قاره‌ای یعنی مارتین هیدگر نیز بروز و ظهوری قابل توجه داشته است. هیدگر در امتداد دغدغه‌های بنیادین وجود در زمان، در برخی از آثار دوره متأخر حیات فکری خود، ماهیت شعر و زبان و نقش آنها در گذر از فروبستگی متافیزیکی موجوداندیش غربی را محل بحث و توجه قرار داد. هیدگر با تأکید بر خاصیت آشکارساز زبان که کارکرد ارتباطی‌اش خود موقوف آن است، عقیده داشت که برخلاف تصور متعارف، زبان به مثابه یکی از انحاء آشکارگی وجود، به جای آنکه ابزاری مقهور و در دسترس ما باشد، بر ما سروری می‌کند. آن هنگام که سیطره و غلبه زبان و در واقع، سیطره وجود را بر خویش از یاد می‌بریم و آن را مقهور خود می‌انگاریم، از ماوای اصیل خود در قرب وجود فاصله می‌گیریم. زبان به مثابه خانه وجود، آن هنگام پذیرای ما است که ما در پرتو سکوت و تسلیم، نیوشای خطابات آن باشیم. این سکوت و تسلیم که عمدتاً در اثر هنری و شعر مصداق می‌یابد و حقیقت اشیاء را فرابیش می‌نهد، موجب می‌شود تا وجود از این طریق نمایان شود. در این میان، شعر که نمایانگر رخداد حقیقت و شرط امکان زبان است، بنیان همه هنرها و نمایان‌ترین اثر هنری در بازنمایی سرشت هنر یعنی آشکارسازی حقیقت است. براین اساس، فلسفه نیز آنجا که به آشکارسازی حقیقت در ساحت زبان اهتمام می‌ورزد، به شعر تشبه می‌جوید و صبغه‌ای شاعرانه می‌یابد.

هیدگر می‌کوشد از رهگذر تمایز نهادن میان تفکر متعارف فلسفی با تفکر وجوداندیش مطلوب خویش، فلسفه را از سیطره بازدارنده متافیزیکی موجوداندیش به عرصه پرسش از وجود و درنهایت دیدار با آن فراخواند. تفکر بنیادین وجوداندیش برخلاف تفکر متافیزیکی حسابگرانه که مواجهه‌ای فرادستانه با اشیاء دارد و آنها را در چارچوب نظام مقولات صرفاً به مثابه متعلقات آگاهی مدنظر می‌آورد، خود را در معرض خطابات وجود قرار می‌دهد و به تمایز هستی‌شناسانه التفات می‌یابد؛ یعنی برخلاف رویه‌های غالب در تاریخ فلسفه، از فروکاستن وجود به موجودی خاص اجتناب می‌ورزد و به این ترتیب، زبان و به تبع آن تفکر را به محملی برای آشکارگی وجود بدل می‌کند. در چنین وضعیتی، زبان عرصه سپاسداری و نگاهبانی از هستی است.

تفکر وجوداندیش مطلوب هیدگر که در دوره نخست حیات فکری خود از آن با تعبیر تفکر بنیادین یاد می‌کند، در دهه سوم قرن بیستم در پرتو تلقی خاص او از مفهوم شعر تفسیر

می‌شود و به تفکر شاعرانه موضوعیت می‌بخشد. گرچه برخی تفکر متأملانه یا بنیادین وجوداندیش را با تفکر شاعرانه یکی انگاشته‌اند اما تفاوت‌های قابل‌توجهی میان آنها وجود دارد؛ تفکر شاعرانه برخلاف تفکر متأملانه، ناظر به مواجهه‌ای شهودی، بی‌واسطه و ایجابی با امر مقدس و رازآمیز است. علاوه‌براین، تفکر شاعرانه در قیاس با تفکر متأملانه همانند یک اثر هنری تأثیرگذار در قیاس با مجموعه‌ای از آثار نظری، تأثیرگذاری کامل‌تر، بنیادی‌تر و محسوس‌تری در زندگی فردی انسان‌ها دارد. در مجموع نسبت میان تفکر بنیادین و تفکر شاعرانه همانند نسبت میان «دانستن» و «دیدن» است که به‌رغم آنکه ناظر به امری واحدند اما تفاوت‌های مهمی میان آنها وجود دارد و از این‌رو از منظر هیدگر، متفکران و شاعران به‌رغم آنکه گاهی بسیار به یکدیگر تقرب می‌جویند اما همواره متمایز از یکدیگر باقی می‌مانند. در این میان، شاعران در پرتو تفکر شاعرانه، با پی‌جویی خاستگاه و نهانگاه اشیاء، بی‌آنکه آنها را همانند متفکران نامگذاری کنند، با به حال خود رها کردن آنها، امر رازآمیز را به‌مثابه حقیقتی بی‌نام محفوظ نگاه می‌دارند. این شیوه تفکر با به حال خویش رها کردن اشیاء، عرصه‌ای فراهم می‌آورد تا آنها خود را چنانکه هستند نمایان سازند. به زعم هیدگر، ما با به حال خویش رها کردن اشیاء برای جلوه‌گری، مقیم و باشنده اصیل زمین می‌شویم و این در قلمرو شعر تحقق می‌یابد. از این‌رو انسان محصور در چارچوب‌های تکنولوژی مدرن که سودای سیطره و تعرض به اشیاء را در خاطر می‌پرورد، ضمن محرومیت از گشودگی‌های تفکر شاعرانه، گرفتار بی‌خانمانی وجودی می‌شود؛ یعنی همسایگی و اقامت خود را در جوار وجود از یاد می‌برد. غلبه بر این بی‌خانمانی وجودی در پرتو وارستگی در قبال اشیاء صورت می‌بندد که عبارت است از فراهم آوردن امکان خودبودگی اشیاء. این معنای خاص از وارستگی که موهبت وجود انگاشته می‌شود و در شعر تحقق می‌یابد، در نهایت ما را به باشنده اصیل زمین بدل می‌سازد. ما آن هنگام که در ساحت شعر به باشنده اصیل زمین بدل می‌شویم، اشیاء را به شیوه‌ای متفاوت و متمایز از آنچه بی‌خانمان‌ها معمولاً آن را فرادید می‌آورند، مدنظر خواهیم آورد و اینچنین از نگاه آنان دیوانه و مجنون انگاشته می‌شویم.

پی‌نوشت‌ها

۱. تفاوت ادوار فکری هیدگر با آنچه نزد ویتگنشتاین سراغ داریم کاملاً متفاوت است. هیدگر در سال ۱۹۴۷ خود در «نامه‌ای در باب اومانیسزم» در ارتباط با تداوم رویکردهای وجود و زمان یادآور شده است که هنوز

ماهیت شعر و تفکر شاعرانه از منظر هیدگر (مجتبی اعتمادی نیا) ۲۴۱

هم درگیر دغدغه بنیادین آن اثر است و تفکر امروزی او همچنان در چارچوب مسأله اصلی وجود و زمان به پیشروی ادامه می‌دهد. (Heidegger, 1993a: 261)

۲. مشخصات کتاب‌شناختی این اثر چنین است:

Author: Halliburton, David (1981), *Poetic Thinking: An Approach to Heidegger*, USA: University of Chicago Press.

۳. مشخصات کتاب‌شناختی این اثر چنین است:

Grosser, Florian; Sahraoui, Nassima (2021), *Heidegger in the Literary World: Variations on Poetic Thinking*, UK: Rowman & Littlefield Publishers.

۴. مشخصات کتاب‌شناختی این اثر چنین است:

Bambach, Charles (2025), *Heidegger on Poetic Thinking*, UK: Cambridge University Press.

۵. به زعم هیدگر، ما به اعتبار توانایی سخن گفتن است که انسانیم. او به اقتضای ویلهلم فون هومبولت (Wilhelm Von Humboldt) زبان‌شناس و فیلسوف آلمانی بر آن است که انسان بودن انسان به مثابه موجودی زنده، موقوف سخن گفتن است (Heidegger, 1971b: 189).

۶. بیان وجود از رهگذر زبان، از جانب «رویداد» صورت می‌بندد. او با از آن خویش ساختن هر آنچه با هر حرف و صوت یا بی‌حرف و صوت راهی عرصه بیان می‌شود، آنها را از آن خویش‌نشان می‌کند و تعینات آنها را برمی‌سازد. در این باره نک: Heidegger, 1971d: 127.

۷. هیدگر معادل‌گذاری هنر با هنرهای زیبا (fine arts) را یک خطای گمراه‌کننده تلقی می‌کند. به زعم او، فهم یونانیان باستان از تِخنه (techne) که ناظر به همه اشکال آشکارگی حقیقت بود، فهم اصیل از هنر است که به هر قابلیت که حقیقت را آشکار سازد اطلاق می‌شود (Heidegger, 1991: 82). بر این اساس، هیوبرت دریفس (Hubert Dreyfus) بر آنست که از منظر هایدگر هر آنچه بر سازنده پارادایمی فرهنگی (cultural paradigm) است، اثری هنری به شمار می‌رود (Dreyfus, 2017: 181). اگر چنین باشد، می‌توان گفت که از منظر هیدگر، هنر در ما معنای موسع یونانی‌اش که هنر و صنعتگری (craft) را به‌نحو توأمان دربرمی‌گیرد، رویداد حقیقت (happening of truth) است و اثر هنری هر آن چیزی است که این رویداد در آن و از رهگذر آن واقع می‌شود (Young, 2001: 18, 19).

۸. جولیان یانگ بر آن است که stiften (بنیان نهادن) نزد هیدگر به اقتضای هولدرلین در شعر «یادآوری» نه به معنای آفریدن (create) که به معنای حفظ کردن (preserve) است (Young, 2001: 58).

۹. دنیای باژگونه (inverted world) تعبیری است که هیدگر به اقتضای هگل آن را در توصیف ماهیت نامتعارف فلسفه به کار بسته است. فلسفه نزد هیدگر با فهم عرفی ناسازگار است و بلکه در تقابل با آن به سر می‌برد (Heidegger, 1988: 14). به نظر می‌رسد منظومه فکری هیدگر به‌ویژه در دوران متأخر حیات فکری او، یکی از بارزترین مصادیق این دنیای باژگونه است.

۱۰. از آن رو که هیدگر معنای اصیل هنر را در تقابل با فهم معاصر از آن، نزد یونانیان باستان سراغ می‌گیرد، شعر به‌مثابه بارزترین شکل بازنمایی هنری نیز خاستگاهی یونانی می‌یابد که نزد هایدگر در اشعار هولدرلین نمود امروزی یافته است (Young, 2001: 75).

۱۱. هیدگر در مصاحبه با/شپیگل این شیوه تفکر را نه فلسفه که «تفکری دیگر» (other thinking) نامیده است (Heidegger, 1998a: 109).

۱۲. هیدگر معمولاً از واژه *sich besinnen* یا *Besinnung* در این باره استفاده می‌کند که مبین تفکر مبتنی بر بازنمود است.

۱۳. واژه *Denken* و مشتقات آن، واژه مطلوب هیدگر در این باره است.

۱۴. هیدگر مواجهه‌ای را که در آن، اشیاء به‌مثابه متعلقات آگاهی در پیش روی ما قرار می‌گیرند و اغلب فیلسوفان مبتنی بر آن به بررسی اشیاء پرداخته‌اند، مواجهه «فراستی» (*Vorhandenheit / present at hand*) نام‌گذاری کرده است.

۱۵. هیدگر از شباهت میان دو واژه *Denken* و *Danken* برای بیان این مقصود بهره برده که ما در فارسی به ترتیب دو واژه «تفکر» و «تشکر» را در برابر آنها قرار دادیم.

۱۶. هیدگر در فقدان خدای فیلسوفان و الاهی‌دانان، به‌دفعات در آثار خود از امر مقدس (*das Heilige*) و الوهیت سخن به میان آورده است. او ظاهراً با الهام از اشعار هولدرلین، پس از دهه ۳۰ به موضوع امر مقدس پرداخت. امر مقدس درعین حال که از خدای فیلسوفان و الاهی‌دانان متمایز است، متناظر با نوعی الوهیت است که پرسش از «وجود» و التفات به معنا و حقیقت آن، بستریهای لازم را برای فراخوانی و ظهور آن مهیا می‌سازد.

۱۷. یانگ آثار دوره نخست تفکر هیدگر را مصداقی از تفکر متأملانه و آثار دوره متأخر تفکر او را ترکیبی از تفکر متأملانه و شاعرانه می‌داند. به‌زعم یانگ، هیدگر برخلاف ویتگنشتاین که در مواجهه با امر رازآمیز، توصیه به سکوت می‌نمود، شاعر شدن را برمی‌گزیند (Young, 2002: 20).

۱۸. هیدگر در مصاحبه با/شپیگل تصریح نموده است که تفکر او رابطه‌ای مسلّم و قطعی با اشعار هولدرلین دارد (Heidegger, 1998a: 112).

۱۹. هیدگر تصریح می‌کند که تقسیم چهارگانه زمین، آسمان، خدایان و میرایان را مستقیماً از هولدرلین وام گرفته است (Young, 2001: 72 cited *Gesamtausga*, 4: 170).

۲۰. جولیان یانگ بر آن است که هیدگر، متفکری اکولوژیکی (*ecological*) است، اما نه صرفاً به معنای متداول این واژه، بلکه با نظر به ریشه یونانی این کلمه یعنی *oikos* که به معنای خانه است. ازاین‌رو، هیدگر به اعتبار آنکه به خانه‌ای می‌اندیشد که در آن، آدمیان در کنار سایر موجودات ساکن بر روی زمین و در زیر آسمان و احاطه امر قدسی اقامت می‌گزینند، متفکری اکولوژیکی است (Young, 2002: 121).

ماهیت شعر و تفکر شاعرانه از منظر هیدگر (مجتبی اعتمادی نیا) ۲۴۳

۲۱. هیدگر عبارتی از هراکلیتوس که معنای تحت‌اللفظی آن این است که «سیرت هر انسان خدای اوست» (ēthos anthropoi daimōn) را به صورت «آدمی تا آنجا که آدمی است، در نزدیکی خدا سکنی می‌گزیند» معنا می‌کند و واژه ethos را در عبارت مذکور به خانه و کاشانه یعنی جایی که آدمی در جوار وجود و گشوده در برابر آن حاضر است، برمی‌گرداند. در این خانه و کاشانه آشنا که آدمی در برابر حضور خدا گشوده است، اقامت‌گزیدن به مثابه ذات انسانیت تحقق می‌یابد (نک: Heidegger, 1993a: 269).

۲۲. بنا به نقل ارسطو، بیگانگانی که برای دیدار با هراکلیتوس آمده بودند و برخلاف انتظارشان او را در لحظه دیدار، در حال گرم کردن خود کنار تنوری یافتند، با این جمله تأمل‌برانگیز او روبرو شدند که «اینجا نیز خدایان حاضراند.» (Heidegger, 1993a: 269-270)

۲۳. داریوش شایگان در باب رابطه میان تخیل شاعرانه و احیای الوهیت در دوران فروپاشی اساطیر به نقل از سن ژان پرس، شاعر معاصر فرانسوی و برنده جایزه نوبل، آورده است: «... هنگامی که اساطیر فرومی‌پاشند، در شعر است که الوهیت، ملجأ و پناه و چه بسا منزلگاهی نو می‌جوید. ... تخیل شاعرانه هنوز قادر است شور و اشتیاق والای اقوامی را که در جستجوی روشنایی‌اند، برافروخته نگاه دارد.» (شایگان، ۱۳۹۳: ۵)

۲۴. عبارت هیدگر چنین است: «شاعر، شاعر می‌شود تنها آن هنگام که در پی آن دیوانه (مقصود دیوانه شعر تراکل است) ره می‌سپرد.»

۲۵. این التفات هیدگر بعدها دستمایه یکی از کارهای مشهور فوکو موسوم به *Histoire de la folie à l'âge classique* شد که ترجمه آن در انگلیسی با عنوان *Madness and Civilization* و در فارسی با عنوان *تاریخ جنون* انتشار یافته است.

کتاب‌نامه

ابن منور، محمد (۱۳۹۳)، *اسرار التوحید فی مقامات الشیخ ابی سعید*، تصحیح محمدرضا شفیعی کدکنی، تهران: آگه، ج ۱.

احمدی، بابک (۱۳۹۱)، *هیدگر و تاریخ هستی*، تهران: مرکز، چاپ ششم.

افلاطون (۱۳۸۰)، *دوره آثار افلاطون*، ترجمه محمدحسن لطفی و رضا کاویانی، تهران: خوارزمی، چاپ سوم.

شایگان داریوش (۱۳۹۳)، *پنج اقلیم حضور: بحثی درباره شاعرانگی ایرانیان*، تهران: فرهنگ معاصر، چاپ چهارم.

Dreyfus, Hubert L. (2017), *Background Practices; Essays on the Understanding of Being*, UK: Oxford University Press.

- Heidegger, Martin (1962), *Being and time*, Translated by John Macquarrie & Edward Robinson, Britain: Blackwell Publisher Ltd.
- Heidegger, Martin (1966), *Discourse on Thinking*, A Translation of Gelassenheit by John M. Anderson and E. Hans Freund, New York: Harper and Row Publishers.
- Heidegger, Martin (1971a), "Building, Dwelling, Thinking" in *Poetry, Language, Thinking*, Translated by Albert Hafstadter, New York: Harper and Row Publishers.
- Heidegger, Martin (1971b), "Language" in *Poetry, Language, Thinking*, Translated by Albert Hafstadter, New York: Harper and Row Publishers.
- Heidegger, Martin (1971c), "Poetically Man Dwells" in *Poetry, Language, Thinking*, Translated by Albert Hafstadter, New York: Harper and Row Publishers.
- Heidegger, Martin (1971d), *On the Way of Language*, Translated by Peter D.Hertz, New York: Harper and Row Publishers.
- Heidegger, Martin (1988), *The basic problems of phenomenology*, Translated by Albert Hofstadter, USA: Indiana University Press.
- Heidegger, Martin (1991), *Nietzsche*, Translated by David Farrell Krell, USA: HarperOne.
- Heidegger, Martin (1993a), "Letter on Humanism" in *Basic writings: from being and time (1927) to the task of thinking (1964)*, edited by David Farrell Krell, Harper San Francisco.
- Heidegger, Martin (1993b), "The Origin of the Work of Art" in *Basic writings: from being and time (1927) to the task of thinking (1964)*, edited by David Farrell Krell, Harper San Francisco.
- Heidegger, Martin (1998a), Only a God Can Save Us: Der Spiegel's interview with Martin Heidegger in *The Heidegger Controversy*, Edited by Richard Wolin, Cambridge: MIT Press.
- Heidegger, Martin (1998b). Postscript to "What Is Metaphysics?" in *Pathmarks*. edited by William McNeill. UK: Cambridge University Press.
- Heidegger, Martin (1998c), "On the Question of Being" in *Pathmarks*, edited by William McNeill, UK: Cambridge University Press.
- Heidegger, Martin (2000), *Elucidations of Hölderlin's Poetry*, Translated by Keith Hoeller, New York: Humanity Books
- Inwood. Michael (1999). *A Heidegger Dictionary*. Britain: Blackwell Publisher.
- Macquarrie, John (1969), *Martin Heidegger*, USA: John Knox Press, Third printing.
- Young, Julian (2001), *Heidegger's Philosophy of Art*, UK: Cambridge University Press.
- Young, Julian (2002), *Heidegger's Later Philosophy*, UK: Cambridge University Press.